

TERESA MIŚ

ODDZIAŁYWANIE INSTYTUCJI NA PODEJMOWANIE I REALIZACJĘ DZIAŁAŃ PROŚRODOWISKOWYCH NA OBSZARACH WIEJSKICH

Streszczenie: Za pomocą środków finansowych dostępnych w poszczególnych pakietach programów rolno-środowiskowych rolnictwo w Polsce może poprawić swoją sytuację ekonomiczną na tle krajów UE. Działania rolno-środowiskowe są instrumentem wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Program ten to najważniejszy instrument pomocy finansowej WPR, polegający na przyznawaniu gratyfikacji finansowych rolnikom, spełniającym podstawowe standardy ochrony środowiska, stosującym dodatkowo proekologiczne metody produkcji. Dlatego też w opracowaniu podjęto próbę oceny działań podejmowanych przez instytucje szczebla regionalnego na rzecz realizacji programów rolno-środowiskowych i innych działań prośrodowiskowych na obszarach wiejskich. Dane empiryczne pochodziły z badań ankietowych przeprowadzonych wśród instytucji, których jednym z najważniejszych zadań wynikających z regulacji prawnych jest aktywizacja społeczności lokalnych na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, a także z wywiadów przeprowadzonych wśród rolników.

Słowa kluczowe: działania prośrodowiskowe, program rolno-środowiskowy, obszary wiejskie, instytucje, rolnicy

1. WSTĘP

Naczelną przesłanką rozwoju obszarów wiejskich jest ich wielofunkcyjność, silnie wiążąca się ze zrównoważonym rozwojem. Jest on postrzegany jako kierunek rozwoju gospodarczego i powiązanego z nim rozwoju społecznego, który umożliwia utrzymanie właściwego stanu środowiska¹. Postępujące procesy urbanizacji i industrializacji doprowadziły do silnego zróżnicowania struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich i obecnie są one powiązane nie tylko z rol-

---

¹ K. Kokoszka, *Spoleczny wymiar zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2009, no. 3(13), s. 105–112.

nictwem, ale także z innymi formami aktywności ekonomicznej, głównie takimi, dla których podstawową są zasoby przyrody². Rolnictwo powinno pełnić coraz więcej nowych funkcji, w tym także środowiskowych, co szczególnie podkreśla J. Wilkin. Wielofunkcyjność współczesnego rolnictwa nakierowana jest na zewnątrz gospodarstwa i służy zaspokajaniu wielu ważnych potrzeb społecznych: środowiskowych, kulturowych, gospodarczych i społecznych³. Podobnie uważa J.S. Zegar twierdząc, że rolnictwo współcześnie ma więcej funkcji, w tym zwłaszcza zarządzanie środowiskiem (ziemią) – dobrem, które jest absolutnie niemobilne, czyli nie można go ani wyeksportować, ani zaimportować. Jednocześnie rolnictwo nadal odgrywa znaczącą rolę w rozwoju obszarów wiejskich. Ukierunkowanie na rolnictwo zrównoważone prowadzi do poprawy dobrobytu społecznego ujmującego łącznie dobrobyt materialny, kulturę wraz z całym kapitałem ludzkim i jakością środowiska przyrodniczego⁴. Niezwykle ważną rolę w zakresie wielofunkcyjnego rolnictwa, którego jednym z podstawowych instrumentów są działania rolno-środowiskowe mają do odegrania instytucje polityczne, społeczne, w szczególności organizacje rolnicze⁵. Właśnie w tym stopniowym odchodzeniu od rolnictwa w kierunku wielofunkcyjnego rozwoju rolnicy powinni otrzymać pomoc ze strony otoczenia instytucjonalnego.

W artykule podjęto próbę oceny działań podejmowanych przez instytucje szczebla regionalnego na rzecz realizacji programów rolno-środowiskowych i innych działań prośrodowiskowych na obszarach wiejskich. Dlatego też dla pełniejszego zobrazowania podjętej problematyki w pierwszej połowie 2012 roku wysłano ankiety do regionalnych instytucji zaangażowanych w propagowanie, promowanie i upowszechnianie działań prośrodowiskowych wśród rolników w Polsce, tj. 16 Wojewódzkich Ośrodków Doradztwa Rolniczego, 16 Wojewódzkich Izb Rolniczych, 16 ARiMR, 16 ANR, 16 ARR oraz do 16 Sekretariatów Regionalnych Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW)⁶. Przesłanką do przeprowadzenia badań ankietowych w 2012 roku na terenie całego kraju były wcześniejsze badania przeprowadzone wśród 304 rolników z regionów: Małopolski, Podkarpacia i województwa świętokrzyskiego, z których wynikało dość duże zainteresowanie rolników działaniami prośrodowiskowymi, ale także i oczekiwana potrzeba wsparcia ze strony otoczenia instytucjonalnego. Wywiady z kwestionariuszem przeprowadzono wśród 101 właścicieli gospodarstw rolnych funkcjonujących na terenie Małopolski, 102 rolników z regionu podkarpackiego oraz 101 z wo-

² B. Kutkowska, *Przemiany funkcjonalne na obszarach wiejskich w kontekście zróżnicowanego rozwoju (przegląd teorii i piśmiennictwa)*, [w:] A. Rosner (red.), *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*, IRWiR PAN, Warszawa 2012, s. 157.

³ J. Wilkin (red.), *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa 2010, s. 17, 19.

⁴ J.S. Zegar, *Współczesne wyzwania rolnictwa*, PWN Warszawa 2012, s. 14, 337.

⁵ J. S. Zegar, *Gospodarstwa rodzinne wobec wyzwań żywienia i ochrony środowiska – ujęcie globalne*, „Wieś i Rolnictwo” 2012, nr 4 (157), s. 53.

⁶ Ankiety odesłało 14 WODR, 7 WIR, 4 ARiMR, 8 ANR, 11 ARR oraz 9 Sekretariatów Regionalnych KSOW – łącznie badaniami objęto 53 instytucje.

jewództwa świętokrzyskiego według założeń przyjętych w metodyce projektu badawczego finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego⁷.

2. INSTYTUCJE SZCZEBLA REGIONALNEGO PODEJMUJĄCE DZIAŁANIA PROŚRODOWISKOWE NA OBSZARACH WIEJSKICH

Jednym z czynników zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich jest system instytucjonalny. Jego istotę stanowi zbiorowe i zorganizowane działanie na rzecz kształtowania, ukierunkowania i wyzwiania zachowań jednostek w celu ich rozwoju. W sensie podmiotowym system instytucjonalny oznacza wszelkie zorganizowane formy działalności o niepublicznym i publicznym charakterze. W ujęciu funkcjonalnym są to określone zasady ich działania, sposoby organizacji i zarządzania, jak również funkcjonowanie przepisów prawnych, zwyczajów, norm i postaw społecznych⁸. Ogromne znaczenie w rozwoju zrównoważonym mają instytucje i kapitał społeczny. W ramach instytucji prowadzone są działania edukacyjne, administracyjne i inne związane z funkcjonowaniem społeczeństwa, w tym w odniesieniu do jego związków z otoczeniem przyrodniczym. Instytucje odpowiadają za tworzenie ram dla internalizacji kosztów zewnętrznych i ograniczanie naszej niewiedzy dotyczącej związków gospodarki i środowiska. Przykładami instytucji tworzonych dla zapewnienia zrównoważonego rozwoju są instytucje zajmujące się polityką i kreowaniem instrumentów ochrony środowiska oraz instytucje edukacyjne⁹. Niemożliwe jest osiągnięcie zrównoważenia rozwoju bez współpracy różnych instytucji i organizacji, łączenia rozmaitych dziedzin wiedzy, odwoływania się do różnych predyspozycji i kompetencji człowieka¹⁰. W teorii ekonomii instytucje rozważane są współcześnie najczęściej w sposób szeroki jako ustalone formalne i nieformalne zasady postępowania, określające zachowania społeczne w procesie gospodarowania¹¹. Rolę instytucji w ekonomii instytucjonalnej widzi się ogólnie w zmniejszaniu niepewności działania, poprzez narzucanie pewnych ograniczeń na zbiór przyjmowanych alternatyw. Stąd przyszłe działanie podmiotów staje się bardziej przewidywalne¹². Efektywność instytucjonalnych struktur w społeczeń-

⁷ Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2009–2011 jako projekt badawczy, pt. „Znaczenie instytucji doradczych w rozwoju obszarów wiejskich po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej” nr N N114056036, finansowany przez MNiSW, kierownik: dr Teresa Miś.

⁸ A. Czyżewski, (red.), *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej. Ujęcie makro- i mikroekonomiczne*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2007, s. 57–89.

⁹ J. Kronenberg, T. Bergier, *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*. Fundacja Sendzimir, Kraków 2010, s. 24.

¹⁰ A. Bołtromiuk, M. Kłodziński (red.), *Natura 2000 jako czynnik zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich regionu Zielonych Płuc Polski*, Wyd. IRWiR PAN, Warszawa 2011, s. 400.

¹¹ A. Chmielak, *Instytucjonalne podstawy trwałości rozwoju gospodarczego*, Rozprawy Naukowe, Seria I nr 1, Wyd. WSFiZ w Białymstoku, Białystok 2002, s. 107.

¹² M. Lissowska, *Instytucjonalne ramy polityki gospodarczej*, [w:] J. Steciewicz (red.), *Polityka gospodarcza. Teoria i realia*, SGH w Warszawie, Warszawa 2008, s. 204.

stwie to z jednej strony kwestia właściwego działania instytucji już istniejących, a z drugiej problem instytucji, których brakuje¹³. Można tu nawiązać do modelu indukowanego rozwoju rolnictwa Yujiroo Hayami i Vernona W. Ruttana, zakładającego, że główne impulsy dla rolnictwa muszą pochodzić z zewnątrz, bo samo rolnictwo jest zbyt słabe, aby mogło wywołać procesy rozwojowe, zaś źródłem rozwoju jest zasilanie rolnictwa w kapitał, innowacje i wsparcie instytucjonalne, niezbędne dla zapewnienia efektywnej alokacji zasobów, jednakże przy zachowaniu silnego wpływu rynku na decyzje gospodarstw¹⁴.

Badania G. Spychalskiego wykazały, że na obszarach wiejskich niezbędne są działania doradcze i konsultacyjne w zakresie grupowych form działania gospodarczego, kreowania postaw przedsiębiorczych, proobywatelskich i prośrodowiskowych wśród rolników oraz doskonalenie mechanizmów wsparcia instytucjonalnego¹⁵. Z przeprowadzonej przez G. Spychalskiego analizy SWOT modelu instytucjonalnego wsparcia polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich wynika, że do słabych stron tego modelu zaliczyć można brak koordynacji działań pomiędzy instytucjami, decentralizację zarządzania rolnictwem i gospodarką żywnościową rozpraszającą proces decyzyjny, wysokie koszty administracyjne i silną zależność od bieżących rozwiązań politycznych, brak współpracy podmiotów administracji rządowej i samorządowej w rozwiązywaniu lokalnych problemów polityki rolnej oraz niespójność regulacji prawnych w zakresie kompetencji poszczególnych instytucji¹⁶. Również badania przeprowadzone przez innych autorów nad rolą instytucji w dynamizowaniu przemian rozwojowych rolnictwa w Polsce wykazały słabe ukierunkowanie instytucji na wywoływanie pożądanych zmian w rolnictwie. Mimo, że relacje rolników z instytucjami były silne, to ich efekty mało widoczne. Wśród przyczyn takiej sytuacji wymieniano fragmentaryczność instytucji, polegającą na wypełnianiu przez każdą z nich swoich statutowych działań, które jednak nie były wystarczająco skoordynowane i dlatego nie pozwalały na osiągnięcie wspólnych celów¹⁷. Właściwie funkcjonujące instytucje odgrywają decydującą rolę w utrzymaniu i poprawie ekonomicznego i zrównoważonego rozwoju regionów, ponieważ wpływają na zwiększenie skuteczności i wydajności wykorzystania istniejących zasobów oraz warunków rynkowych¹⁸. Dlatego ważne jest ograni-

¹³ J.E. Stiglitz, *Challenges in The Analysis of The Role of Institutions in Economics Development*, Villa Bording Workshop Series, The Institutional Foundations of a Market Economy, 2000.

¹⁴ J. Wilkin, *Współczesna kwestia agrarna*, PWN, Warszawa 1986.

¹⁵ G. Spychalski, *Kapitał społeczny jako czynnik konkurencyjności obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2012, t. XIV, z. 3, s. 369–373.

¹⁶ G. Spychalski, *Jakość instytucji wspierających wieś i rolnictwo w Polsce*, [w:] K. Duczkowska-Małysz, A. Szymecka (red.), *Wokół trudnych problemów globalizacji rozwoju obszarów wiejskich, gospodarki żywnościowej i rolnictwa*, Wyd. SGH w Warszawie, Warszawa, 2009, s. 319.

¹⁷ A. Czudec, R. Kata, T. Miś, D. Zając, *Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozrobionej strukturze gospodarstw*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 264–266.

¹⁸ R. Stimson, R.R. Stough, M. Salazar, *Leadership and institutions in regional endogenous development*, New Horizons In Regional Science. Edward Elgar, Cheltenham, UK Northampton, MA, USA 2009, s. 1.

czanie niewiedzy na temat związków gospodarki i środowiska poprzez edukację i badania, a to już rola instytucji, przedsiębiorstw i całego społeczeństwa¹⁹.

Jednymi z najważniejszych instytucji podejmujących, realizujących i promujących działania w zakresie ekologii i ochrony środowiska na obszarach wiejskich na szczeblu regionalnym są wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego (WODR-y), wojewódzkie izby rolnicze (WIR-y), agencje płatnicze (ARiMR, ANR, ARR), samorządy województw, instytucje prywatne, organizacje non-profit oraz Sekretariaty Regionalne Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW). Wsparcie oferowane przez wymienione instytucje przyjmuje formę szkoleń, doradztwa, publikacji, a także pomocy finansowej dla inicjatyw pozwalających na zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich. Ważną rolę na rzecz rozwoju rolnictwa i ochrony środowiska mają do spełnienia agencje płatnicze, w tym Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencja Rynku Rolnego i Agencja Nieruchomości Rolnych. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) jest odpowiedzialna za realizację Wspólnej Polityki Rolnej UE w zakresie dynamizowania przemian rozwojowych rolnictwa i poprawy konkurencyjności gospodarstw rolnych, rozwoju rolnictwa ekologicznego i edukacji w zakresie ekologii, a także dbałości o środowisko przyrodnicze²⁰. Agencja Rynku Rolnego (ARR) została powołana w celu stabilizacji rynków surowców i produktów rolniczych, głównie przez działania interwencyjne, a tym samym dochodów ludności rolniczej, promowania bezpiecznych produktów rolnych i żywnościowych, metod ich produkcji a także systemów jakości²¹. Agencja Nieruchomości Rolnych (ANR) jest instytucją odpowiedzialną za prywatyzację i racjonalne zagospodarowanie majątku państwowego w rolnictwie²², wykonywanie praw z udziałów i akcji w spółkach hodowli roślin uprawnych oraz hodowli zwierząt gospodarskich o szczególnym znaczeniu dla gospodarki narodowej, bezpłatne przekazywanie gruntów samorządom, np. pod budowę oczyszczalni ścieków, stacji uzdatniania wody, itp.

Wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego według przepisów prawnych realizują zadania w zakresie zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, w tym także doradztwo rolno-środowiskowe²³. Wykonując zadania związane z wdrażaniem programu rolno-środowiskowego, zasad *cross-compliance*, upowszechnianiem metod produkcji rolniczej i stylu życia przyjaznych dla środowiska, przestawianiem produkcji rolniczej na ekologiczną,

¹⁹ D. Kielczewski, *Programowanie i wdrażanie zrównoważonego rozwoju*, [w:] B. Poskrobko (red.), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, Wyd. WSE w Białymstoku, Białystok 2011, s. 77.

²⁰ Ustawa z dnia 9 maja 2008 r. o Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Dz.U. 2008 NR 98, poz. 634.

²¹ Ustawa z dnia 11 marca 2011 r. o Agencji Rynku Rolnego i organizacji niektórych rynków rolnych, Dz. U. z 2007 r. Nr 231, poz. 1702.

²² Dz. U. z 2007 r. Nr 231, poz. 1700 z późn. zm.

²³ Ustawa z dnia 22 października 2004 roku o jednostkach doradztwa rolniczego (Dz.U., Nr 251, poz. 2507), artykuł 5.

promocją bezpiecznej żywności, produktów regionalnych i lokalnych wpływają na realizację funkcji środowiskowej.

Ważne miejsce wśród instytucji otoczenia agrobiznesu zajmują izby rolnicze, które jako jednostki organizacyjne samorządu rolniczego działają na rzecz poprawy konkurencyjności rolnictwa i obszarów wiejskich. Wśród wielu zadań izb w szczególności należy podkreślić podejmowanie działań na rzecz rozwoju infrastruktury rolnictwa i wsi oraz kształtowanie świadomości ekologicznej oraz działalność informacyjną, doradczą i promocyjną w zakresie zdrowej żywności ekologicznej²⁴. Ośrodki doradztwa oraz izby rolnicze biorą także udział w realizacji działań promocyjno-informacyjnych o PROW 2007–2013 w ramach Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich (KSOW), która jest stosunkowo nową instytucją działającą na szczeblu regionalnym i stanowi innowacyjny element dzisiejszej unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich²⁵. W poszczególnych województwach Sekretariaty Regionalne (SR) zostały utworzone w Urzędach Marszałkowskich. KSOW jest częścią Pomocy Technicznej PROW, a głównym jej celem jest podejmowanie inicjatyw na rzecz coraz efektywniejszego i dynamicznego rozwoju obszarów wiejskich, w tym także rolnictwa, promowanie bezpiecznej żywności i walorów środowiska przyrodniczego danego regionu. Przyczynia się także do wymiany informacji i rozpowszechniania dobrych praktyk w zakresie realizowanych programów dotyczących rozwoju rolnictwa i ochrony środowiska, m.in. poprzez organizowanie i dofinansowywanie wyjazdów studyjnych, targów wyrobów spożywczych i gastronomii (Polagra Food) oraz realizację różnych konkursów²⁶, a tym samym do podniesienia konkurencyjności rolnictwa, ponieważ rolnicy uczestniczący w wyjazdach studyjnych i targach obserwują zaawansowane nowe technologie, a następnie wdrażają je w swoich gospodarstwach. Według M. Adamowicza promocja zrównoważonego i trwałego rozwoju może mieć również istotne znaczenie dla jakościowego wizerunku produkowanej w Polsce żywności. Mimo, że rynek żywności ekologicznej nie rozszerzy się zbytnio ponad obecne rozmiary, będzie rosło znaczenie rynku produktów regionalnych i lokalnych. Przed Polską w tym zakresie stoi wiele szans do wykorzystania i należy uczynić wszystko, aby je wykorzystała²⁷. Wszystkie wymienione wyżej instytucje szczebla regionalnego nawiązują współpracę między sobą i pozyskują coraz to nowych partnerów do realizacji różnorodnych działań, projektów na rzecz dynamizowania rozwoju rolnictwa i dbałości o środowisko przyrodnicze (rys. 1).

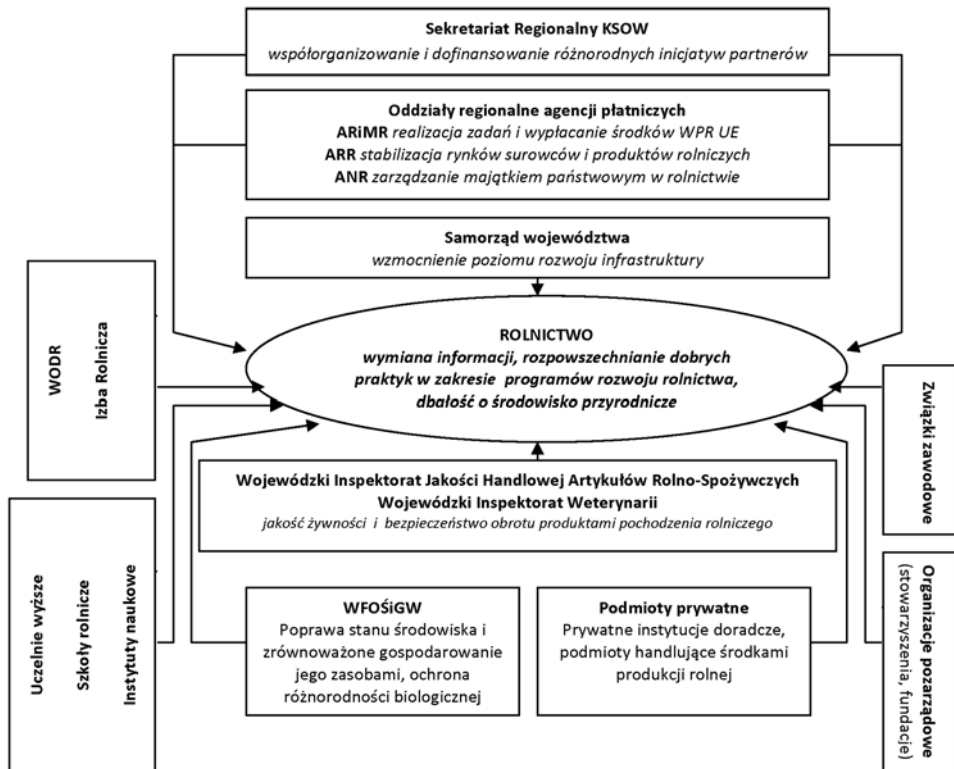
²⁴ Ustawa z dnia 14 grudnia 1995 r. o izbach rolniczych, Dz. U. z 1996 r. Nr 1 poz. 3; Dz. U. z 2002 r. Nr 101, poz. 927, Nr 113, poz. 984, Nr 153, poz. 1271; z 2006 r. Nr 200, poz. 1472; z 2007 r. Nr 112, poz. 766; z 2008 r. Nr 139, poz. 876.

²⁵ "EU Rural Review. The Magazine from the European Network for Rural Development" 2010, no 3, s. 7, 9.

²⁶ <http://ksow.pl/ksow/plan-dzialania.html>.

²⁷ M. Adamowicz, *Zjawiska i procesy globalne a rozwój wsi i rolnictwa w Polsce*, [w:] J. Wilkin (red.), *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, Wyd. Fundusz Współpracy, Warszawa 2005, s. 123.

Rysunek 1. Instytucje wspierające rozwój rolnictwa i działań prośrodowiskowych na szczeblu regionalnym i lokalnym

Źródło: Opracowanie własne.

Z badań ankietowych przeprowadzonych w 2012 roku wśród instytucji szczebla regionalnego wynika, że 32,1% badanych instytucji współpracuje z różnymi instytucjami w innych krajach UE. Na podkreślenie zasługuje projekt „Dolnośląsko-saksońska akademia rolnictwa i ochrony środowiska” realizowany przez Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z Saksońskim Urzędem ds. Środowiska, Rolnictwa i Geologii oraz Międzynarodowym Centrum Rolnictwa Ekologicznego Środkowej i Wschodniej Europy Eko-Connect. Pozostałe ODR współpracują z jednostkami doradczymi innych krajów, stowarzyszeniami (w tym z Lokalnymi Grupami Działania), szkołami rolniczymi (w ramach klubów 4-H). Polskie izby rolnicze nawiązują relacje z izbami rolniczymi oraz organizacjami rolniczymi i doradczymi we Francji, Danii, Słowenii, Austrii, Estonii, Łotwie, Litwie, Mołdawii, Finlandii, Rumunii. Dobrym przykładem mogą być tutaj działania Wielkopolskiej Izby Rolniczej, która poprzez współpracę z departamentem i Izbą Rzemieślniczą Cotes d’Armor z Francji organizuje spotkania z przedstawicielami podobnych organizacji i rolnikami w innych krajach np. w Rumunii. Sekretariaty Regionalne KŚOW współpracują z partnerami KŚOW w innych krajach (w tym głównie z LGD, izbami rolniczymi), np. Finlandii, Włoch, Słowenii, Austrii, Niemiec, Rumunii, Czech, Szwecji, Portu-

galii, Danii, Belgii i Holandii. Badane instytucje poza bieżącą działalnością informacyjną i szkoleniowo-doradczą uczestniczą w organizowaniu konferencji, targów, konkursów, kiermaszy i wystaw żywności regionalnej, tradycyjnej i ekologicznej oraz innych imprez o różnorodnym charakterze. Działania te głównie mają na celu upowszechnianie rozwoju ekologii i turystyki wiejskiej, propagowanie zdrowego trybu życia, możliwości dywersyfikowania działalności gospodarczej i pozyskania na to dofinansowania z funduszy UE. Ponadto badane instytucje podejmowały działania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, realizacji programów rolno-środowiskowych, energii odnawialnej, w tym także agroenergii oraz promocji wsi jako atrakcyjnego miejsca wypoczynku. Jest to ważna forma aktywizacji i integracji mieszkańców wsi i miast. Organizowanie szkoleń, kursów i wyjazdów studyjnych dla mieszkańców wsi było możliwe dzięki napisaniu i realizacji przez badane instytucje – w większości przez ośrodki doradztwa rolniczego i izby rolnicze przy współpracy z Wojewódzkim Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, FAPA, ARR, ARiMR, Urzędem Marszałkowskim wielu projektów w ramach PROW-u 2007–2013 oraz PO Kapitał Ludzki, czy PO EWT. Przykładowa tematyka realizowanych przez instytucje działań i projektów związanych z tematyką prośrodowiskową na obszarach wiejskich została przedstawiona w tabeli 1. Najwięcej środków finansowych pozyskano z PROW 2007–2013 na akcję szkoleniowo-informacyjną dla mieszkańców wsi związaną z możliwością uzyskania dofinansowania na ekologię i poprawę stanu środowiska, odnawialne źródła energii oraz kwestie przestrzegania zasad *cross-compliance* i realizacji programów rolno-środowiskowych. Podejmowane działania w największym stopniu były realizowane w formie szkoleń, wystaw, targów, konkursów, wyjazdów studyjnych.

Nowe zadania dla wielu instytucji tworzących system instytucjonalny rolnictwa wynikają z przystąpienia Polski do UE. Instytucje działające w otoczeniu rolnictwa powinny zapewnić rolnikom dostęp do funduszy unijnych, a zarazem pomóc im w wypełnieniu szeregu wymogów unijnych związanych z ochroną środowiska, jakością żywności, warunkami prowadzenia produkcji i utrzymania zwierząt (*cross compliance*). Jednocześnie w warunkach coraz większej niepewności i niestabilności w otoczeniu rolnictwa (zwłaszcza na rynku), potrzeby ciągłego podnoszenia konkurencyjności i efektywności ekonomicznej gospodarstw rolnych, instytucje powinny wspierać rolników w zakresie informacji, edukacji, doradztwa. Instytucje mają na ogół administracyjnie określone terytorialne lub sektorowe granice działań, natomiast problemy, do których rozwiązania zostały powołane nie dają się zamknąć ani w granicach jednostek terytorialnych, ani w ramach jednego sektora gospodarki. Przykładem jest nasilająca się degradacja środowiska przyrodniczego w wyniku intensyfikacji produkcji rolniczej, której negatywne skutki dotyczą turystykę, gospodarkę wodną i leśnictwo, a także mieszkańców wsi, bo pogarsza się w ten sposób jakość życia²⁸.

²⁸ A. Czudec, *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa*, Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Monografie i Opracowania, nr 6, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009, s. 61, 105.

Tabela 1. Wybrane działania i projekty realizowane przez instytucje szczebla regionalnego w latach 2008–2011 na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego wsi

Rodzaj działania	% wskazań	Rodzaj programu	Tytuł projektu	Efekty projektu (liczba uczestników szkoleń)
Promocja żywności ekologicznej, produktów regionalnych i lokalnych	64,6	PO KL	Ochrona środowiska i ekologia jako przyszłość naszego regionu	5 233
Zasady <i>cross-compliance</i>	50,9	PO KL	Internet ułatwia życie mieszkańcom wsi	4 958
Ochrona środowiska, Natura 2000	50,9	PO KL	Odnawialne źródła energii	60
Programy rolno-środowiskowe	26,4	PO EWT	Poprawa stanu środowiska naturalnego Morza Bałtyckiego	brak danych
Ekologia i agroturystyka	20,8	PROW	Akcja szkoleniowo-informacyjna o dofinansowaniu z PROW	26 628
Odnawialne źródła energii	18,9	PROW	<i>Cross-compliance</i>	3 996
Ochrona krajobrazu i bioróżnorodność	11,3	PROW	Spełnianie standardów ochrony środowiska	1 278
Inne	9,4	PROW	Dolnośląsko-Saksońska Akademia Rolnictwa i Ochrony Środowiska	500

Źródło: Badania ankietowe.

W świetle powyższego można stwierdzić, że instytucje realizują wiele zadań w zakresie działań prośrodowiskowych. Dlatego też interesującą kwestią wydaje się poznanie opinii rolników czy te wszystkie działania podejmowane przez instytucje odpowiadają ich potrzebom.

3. REALIZACJA DZIAŁAŃ PROŚRODOWISKOWYCH PRZEZ ROLNIKÓW I POMOC OTOCZENIA INSTYTUCJONALNEGO JAKĄ OTRZYMUJĄ W TYM ZAKRESIE

Współczesne europejskie podejście do rozwoju rolnictwa jest oparte na zgodnym łączeniu celów środowiskowych i ekonomicznych. Początki takiego postrzegania rozwoju w krajach UE sięgają lat 70-tych XX w. Pojawiło się ono jako odpowiedź na negatywne skutki rozwoju wg paradygmatu rolno-industrialnego, czyli produk-

tywizmu²⁹. Według J. Wilkina rolnictwo odgrywa bardzo ważną rolę w utrzymaniu dobrego stanu środowiska naturalnego, dlatego też instrumenty polityki wspierającej rolnictwo muszą to uwzględniać. Trudnym i rodzącym konflikty zadaniem jest godzenie ekonomicznych interesów gospodarstw rolnych z wymaganiami sformułowanymi przez politykę krajową i unijną w zakresie ochrony środowiska i dobrostanu zwierząt. Standardy środowiskowe produkcji rolnej są coraz ostrzejsze, a ich przestrzeganie dość skrupulatnie sprawdzane³⁰. Funkcją typu ochrona środowiska przyrodniczego – gleby, wód, powietrza, utrzymanie stabilności i różnorodności ekosystemów (bioróżnorodność) jest ochroną zdolności ekosystemów do produkcji bezpiecznej żywności. Ważne jest aby rolnicy mogli produkować sprzedawaną na rynku żywność, a jednocześnie chronić zdolności ekosystemów, ponieważ przestrzeń, krajobraz, w tym przestrzeń wiejska – wieś i rolnictwo – jest dziedzictwem całego narodu³¹. Rolnictwo ma bardzo istotny wpływ na stan środowiska naturalnego, ponieważ krajobraz obszarów wiejskich jest ukształtowany w znacznym stopniu przez długotrwałą działalność rolniczą, stanowiącą o mozaice krajobrazowej i różnorodności, a także bogactwie gatunkowym roślin i zwierząt, związanych w różnym stopniu z gospodarowaniem przez człowieka. Istnienie niektórych cennych ze względów przyrodniczych siedlisk byłoby niemożliwe bez kontynuacji tradycyjnej działalności rolniczej. Z drugiej strony rolnictwo może stanowić zagrożenie dla środowiska przy mało zrównoważonym zużyciu zasobów naturalnych, nadmiernemu i nieracjonalnemu nawożeniu, niedostosowanej agrotechnice, braku przestrzegania zasad dobrej praktyki rolniczej. Rolnictwo ma wpływ na wiele elementów środowiska m. in. na: zasoby wodne, różnorodność biologiczną i stan siedlisk przyrodniczych, stan gleb, krajobraz, a nawet, w szerszym kontekście – klimat³². Implementacja zasad zrównoważonego rozwoju wiąże się ze zmianą wartości i wzorców zachowań, czyli stylu życia społeczeństwa. Przeobrażenia te wymagają upowszechnienia i pogłębienia postaw proekologicznych³³. Ważną kwestią jest poczucie odpowiedzialności za wspólne otoczenie przyrodnicze, jakie powinien posiadać każdy producent rolny³⁴. Bodźce sprzyjające kształtowaniu postaw proekologicznych są różnorodne. Bardziej niż edukacja, dostrzegane korzyści

²⁹ B. Roszkowska-Mądra, *Kategorie ekonomii zrównoważonego rozwoju na poziomie gospodarstwa rolnego*, [w:] B. Poskrobko (red.), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, WSE w Białymstoku, Białystok 2011, s. 157.

³⁰ J. Wilkin, *Polska wieś 2012 – główne tendencje, zjawiska i problemy. Synteza raportu*, [w:] J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2012, s. 11.

³¹ H. Daly, *Ecological economics and sustainable development, Selected Essays of Herman Daly*, Edward Elgar Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA 2007.

³² *Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, MRiRW, Warszawa 2007.

³³ M. Kłodziński, *Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000 jako nowy czynnik rozwoju obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2011, t. 8, z. 4, s. 69–72.

³⁴ J.M. Hałasa, I. Rumianowska, *Społeczna odpowiedzialność biznesu a środowiskowe aspekty funkcjonowania przedsiębiorstwa*, [w:] *Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju*, AE we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 82–92.

ekonomiczne mogą wywołać pożądane zachowania wobec środowiska. Zasada ta obowiązuje przy realizowanych instrumentach WPR, które są uwarunkowane normami rolnośrodowiskowymi³⁵. W krajach wysokorozwiniętych i zrównoważonym wzroście gospodarczym już dawno zauważono, że trzeba dokonać retransferu na rzecz rolników tej nadwyżki, która wypływa poza rolnictwo implementując określoną politykę wsparcia i subwencji. Tak postępuje UE, a także w mniejszym stopniu Stany Zjednoczone, Norwegia, Szwajcaria, Japonia³⁶. Rozwinięcie idei rolnictwa zrównoważonego znajduje swój wyraz chociażby w dobrach publicznych, które wytwarza rolnictwo, a związanych z krajobrazem, zachowaniem bioróżnorodności, pozytywnym oddziaływaniem na środowisko naturalne. Wiąże się także z koncepcją zmian WPR, a mianowicie z wyodrębnieniem obszarów wiejskich o wysokich walorach przyrodniczych HNV (High Nature Value) i odpłatności za usługi środowiskowe świadczone w zakresie prowadzenia rolniczej działalności produkcyjnej na takich terenach³⁷. Program rolno-środowiskowy jest jednym z trudniejszych działań w ramach PROW 2007–2013 (wcześniej PROW 2004–2006). Według badań przeprowadzonych w 2007 r. przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi w skali kraju, co 25 gospodarstwo powyżej 1 ha realizowało program rolno-środowiskowy. Jednak w skali regionalnej występują znaczne różnice – największy procent gospodarstw realizujących program był w województwie zachodniopomorskim (co 10 gospodarstwo), najmniejszy w śląskim (co 100). Dane te świadczą o dobrym przygotowaniu potencjalnych beneficjentów w zakresie spełniania formalnych wymogów przystąpienia do programu rolno-środowiskowego, co związane jest z zaangażowaniem doradców rolno-środowiskowych do obsługi beneficjentów tego działania i potrzebie dokonania oceny realizacji programów w ujęciu regionalnym³⁸.

Rolnictwo było i nadal pozostaje ważnym sektorem gospodarki nie tylko ze względu na produkcję żywności, ale także dlatego, że stało się po wstąpieniu Polski do UE największym beneficjentem unijnego wsparcia³⁹. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa wdraża Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2007–2013 w najszybszym tempie spośród wszystkich państw UE. Przekazanie do tej pory na konta bankowe polskich rolników 46,8 mld złotych wsparcia z PROW 2007–2013 stawia Polskę na pozycji lidera UE. W Niemczech, które są na drugim miejscu (w przeliczeniu na złotówki) wypłacono o ok. 2,8 miliarda

³⁵ B. Perepeczko, *Postawy proekologiczne mieszkańców wsi i ich uwarunkowania*, „Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2012, nr 95, s. 12, 13.

³⁶ A. Czyżewski, A. Poczta-Wajda, *Polityka rolna w warunkach globalizacji. Doświadczenia GATT/WTO*, PWE Warszawa 2011, s. 26.

³⁷ K. Kokoszka, *Wymiary społecznej odpowiedzialności rolnictwa w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*, Handel Wewnętrzny, tom II, Trendy i wyzwania zrównoważonego rozwoju w XXI wieku, Instytut Badań Rynku i Koniunktur, Warszawa 2012, s. 203.

³⁸ www.minrol.gov.pl

³⁹ T. Miś, *Instytucje doradcze w rozwoju obszarów wiejskich w regionach rozdrobnionego rolnictwa w warunkach integracji europejskiej*, Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Monografie i Opracowania, nr 12, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011, s. 166.

zł mniej, a we Francji wypłaty były niższe o ok. 4 miliardy złotych⁴⁰. Obecnie z PROW na lata 2007–2013 już ponad 90% środków zostało zagospodarowanych. Oprócz wypłacenia rolnikom i przedsiębiorcom 46,8 mld złotych, część zagospodarowanych pieniędzy jest zaplanowana do wypłaty w ramach przyjętych przez ARiMR zobowiązań wieloletnich, które wynikają z umów zawartych przez agencję. Dotyczy to np. wypłacania przyznanych w ubiegłych latach rent strukturalnych czy corocznych dopłat do zalesień. Kolejne środki finansowe muszą być zaplanowane na przeprowadzenie naborów wniosków w przyszłych latach z takich działań jak program rolnośrodowiskowy, czy dopłat z tytułu ONW, a także na płatności związane z kończeniem inwestycji realizowanych przez rolników i przedsiębiorców. Te płatności nastąpią po całkowitym zakończeniu inwestycji, zgłoszeniu wniosków o płatność oraz dokonaniu przez agencję zgodności inwestycji z podpisanymi umowami. Rozdzielanie środków z PROW 2007–2013 jest ogromnym zadaniem, o czym najlepiej świadczy to, że do 7 lipca 2013 r. rolnicy, przedsiębiorcy z sektora rolno-spożywczego i inni beneficjenci np. Lokalne Grupy Działania, złożyli w agencji blisko 419 tysięcy wniosków o udzielenie wsparcia, a jeszcze warto zauważyć, iż ta liczba nie obejmuje wnioskujących o dopłaty ONW, których co roku jest przeszło 700 tys., czy też starających się o dopłaty rolnośrodowiskowe (corocznie jest ok. 100 tys. takich wniosków) oraz zobowiązań dotyczących rent strukturalnych w ramach PROW 2004–2006.

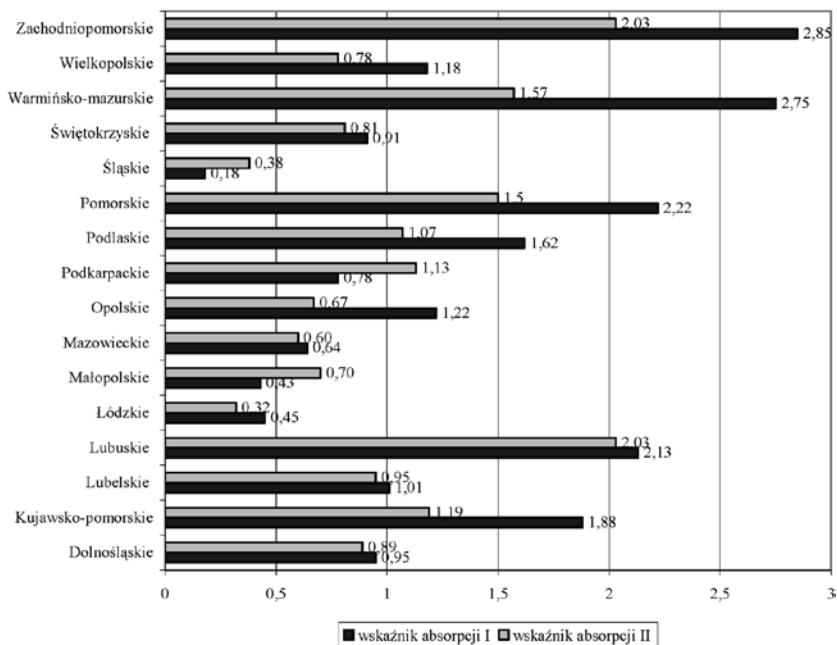
Jednym z ważniejszych działań osi II (środowiskowej) PROW 2007–2013 jest działanie 214 program rolno-środowiskowy. Pozwala skutecznie integrować ochronę środowiska z rozwojem gospodarki rolnej w taki sposób, aby minimalizować negatywne efekty rolnictwa i maksymalizować jego pozytywne oddziaływania. Program rolno-środowiskowy ma także rangę jednego z ważniejszych działań na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, jest obowiązkowy we wszystkich krajach UE i polega na przyznawaniu gratyfikacji rolnikom, spełniającym standardy ochrony środowiska, stosującym dodatkowo proekologiczne metody produkcji⁴¹. Kwota przeznaczona na jego realizację w ramach PROW 2007–2013 według danych ARiMR wynosi 8 296 955 625 zł. Płatności są w formie ryczałtowanej jako rekompensata utraconego dochodu, dodatkowo poniesionych kosztów oraz kosztów transakcyjnych. Pomoc jest wieloletnia (5 lat) i wypłacana jest corocznie na wniosek rolnika zgodnie z ustalonymi kwotami ryczałtowymi, w zależności od pakietu. Głównym założeniem programu jest promowanie produkcji rolnej opartej na metodach zgodnych z wymogami ochrony środowiska i przyrody. Łączna powierzchnia gruntów objętych programem rolno-środowiskowym z PROW 2004–2006 oraz PROW 2007–2013 w 2010 roku obejmowała powierzchnię 1 601 581 ha. Pakietami obligującymi do realizacji zasad zrównoważonego użytkowania gruntów są rolnictwo zrównoważone i rolnictwo ekologiczne (obejmują powierzchnię 664

⁴⁰ www.arimr.gov.pl/pomoc-unijna/prow-2007-2013, [20.07.2013].

⁴¹ K. Kociszewski, *Programy rolno-środowiskowe w Polsce – stan obecny i perspektywy*, [w:] S. Sokołowska (red.), *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Problemy funkcjonowania i rozwoju rolnictwa*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006, s. 174.

tys. ha). Do zachowania bioróżnorodności na cennych przyrodniczo siedliskach i ochrony zagrożonych gatunków ptaków przyczyniają się pakiety realizowane na ekstensywnych trwałych użytkach zielonych i na obszarach Natura 2000 (131 397 ha). Istotnym elementem w zakresie poprawy środowiska i zrównoważonego użytkowania gruntów oraz zachowania bioróżnorodności są wielogatunkowe nasadzenia drzew dostosowane do lokalnych warunków siedliskowych, w ramach działania zalesianie gruntów rolnych (678,5 ha) oraz działanie o dużym zasięgu powierzchniowym Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich i innych ONW (7 469 038 ha)⁴². Działanie 214 program rolno-środowiskowy cieszy się dość dużą popularnością, najwięcej wniosków złożonych i pozytywnie rozpatrzonych było w województwie zachodniopomorskim i warmińsko-mazurskim (rys. 2), czyli regionach typowo rolniczych, gdzie występują duże gospodarstwa rolne – o największej przeciętnej powierzchni gospodarstwa indywidualnego o powierzchni powyżej 1 ha UR w skali kraju, która wg GUS w 2010 r. wynosiła odpowiednio: 21,4 i 21,7 ha (9,8 ha średnio w kraju).

Rysunek 2. Wykorzystanie środków finansowych z PROW 2007–2013 w ramach działania 214 według województw

* Wsk. absorpcji I = udział regionu w liczbie umów podpisanych w ramach działania 214/udział regionu w liczbie gospodarstw rolnych w kraju (o pow. powyżej 1 ha UR).

** Wsk. absorpcji II = udział regionu w kwocie zrealizowanych płatności w ramach działania 214 / udział regionu w powierzchni UR w kraju.

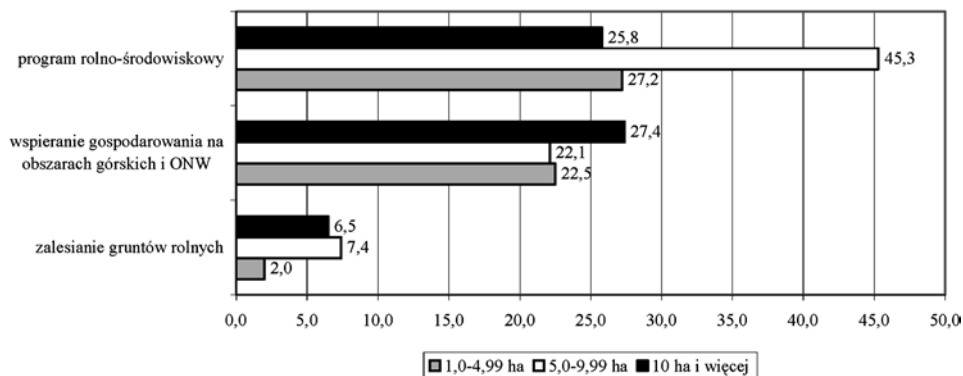
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ARiMR (stan na 30.06. 2013 r.).

⁴² Ocena średniokresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, t. I i II, Wyd. Agrotec Polska Sp. Z o.o, MRiRW Warszawa 2010, s. 15, 288.

Województwa śląskie i łódzkie uplasowały się na ostatnim miejscu pod względem absorpcji środków finansowych na realizację programów rolno-środowiskowych. Potwierdzeniem tego są obliczone wskaźniki absorpcji, których wartości na Śląsku i w łódzkim są najniższe w skali kraju. Należy tutaj nadmienić, że właśnie te dwa województwa, łącznie z dolnośląskim charakteryzują się występowaniem najmniejszego odsetka powierzchni o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionych w powierzchni ogółem – łódzkie: 19,7%, śląskie 22,1%, dolnośląskie najmniej w kraju bo tylko 18,5% (średnio w kraju 32,4%).

Rodzi się pytanie, czy duże gospodarstwa rolne, często specjalizujące się w określonej dziedzinie produkcji wprowadzając zmiany inwestycyjne w swoich gospodarstwach są w stanie chronić środowisko naturalne. Z badań Niewęgłowskiej⁴³ przeprowadzonych w województwach kujawsko-pomorskim i wielkopolskim oraz małopolskim i podkarpackim wynika, że gospodarstwa duże są przygotowane i mają potencjalne możliwości do uczestnictwa w programach rolno-środowiskowych, zaś gospodarstwa małe, położone na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo mogą podejmować realizację programu pod warunkiem uzyskania wsparcia. Z badań własnych wynika, że co trzeci rolnik realizował w latach 2007–2009 program rolno-środowiskowy i byli to głównie rolnicy posiadający gospodarstwa rolne o powierzchni od 5 do 10 ha (rys. 3).

Rysunek 3. Korzystanie przez rolników z działań prośrodowiskowych w ramach PROW na lata 2004–2006 oraz 2007–2013 z podziałem na grupy obszarowe (% wskazań)

Źródło: Badania własne.

Należy tutaj przypomnieć, że badania były prowadzone w trzech regionach gdzie występuje najbardziej rozdrobnione rolnictwo w kraju (według danych GUS średnia powierzchnia gospodarstwa indywidualnego o powierzchni powyżej 1 ha w 2010 r. wynosiła 4,5 ha w Małopolsce, 4,8 ha na Podkarpaciu

⁴³ G. Niewęgłowska, *Zdolność rodzinnych gospodarstw rolnych do realizacji programu rolno-środowiskowego*, *Studia i Monografie*, 130, IERiGŻ Warszawa 2006.

i 5,9 ha w świętokrzyskim). Dla określenia związku między niektórymi cechami obliczono współczynniki korelacji prostej, a ich istotność wyznaczono z 95-procentowym prawdopodobieństwem za pomocą testu t-Studenta (tab. 2). Wysokość dopłat UE pozyskanych na poprawę środowiska wykazywała istotną dodatnią korelację z powierzchnią ogólną gospodarstwa, powierzchnią UR i wartością ESU.

Tabela 2. Korelacje proste pomiędzy dopłatami z UE a niektórymi wskaźnikami ilościowymi i jakościowymi [N=304]

Wyszczególnienie	Powierzchnia ogólna gospodarstwa [ha]	Powierzchnia UR [ha]	Siła ekonomiczna gospodarstwa ESU	Wiek rolnika	Wykształcenie rolnika
Dopłaty UE ogółem	0,613*	0,603*	0,450*	-0,137*	0,159*
Dopłaty UE na poprawę środowiska	0,283*	0,275*	0,162*	-0,055	0,049

Istotność: * $p < 0,05$.

Źródło: Obliczenia własne.

Zarówno w poprzednich programach WPR, jak i w tych na lata 2014–2020 poświęca się sporo uwagi drobnym gospodarstwom, deklarując że będą wspierane ponieważ stanowią ważną część zrównoważonego i wielofunkcyjnego rolnictwa, a działania na nie kierowane są stosunkowo proste i łatwe w użyciu. Zbiorność drobnych gospodarstw rolnych jest silnie zróżnicowana, nie wszystkie one zasługują na wsparcie, a część z nich powinna ulec likwidacji, zasilając swoimi zasobami zwłaszcza ziemi inne gospodarstwa, mające szanse rozwoju. Gospodarstwa drobne w znikomym stopniu uczestniczą w realizacji programów agrośrodowiskowych, a sposób wykorzystania przez nie ziemi rolniczej jest daleki od zasad zrównoważonego rozwoju rolnictwa (struktura produkcji, relacje między produkcją roślinną i zwierzęcą, odłogowanie ziemi, itp.)⁴⁴. Globalizacja i liberalizacja nie sprzyjają rolnictwu rodzinnemu. Siły rynku powodują bowiem wypłukiwanie średnich farm rodzinnych w krajach rozwiniętych ponieważ wertykalne łańcuchy żywnościowe (korporacje) zainteresowane są mega farmami, aczkolwiek kwitną także gospodarstwa drobne, na ogół dwuzawodowe, związane z rynkami lokalnymi⁴⁵. Przeciwnie gospodarstwom rodzinnym działa megatrend kulturowy zniechęcający młodych ludzi do prowadzenia zarówno gospodarstw dużych w krajach rozwiniętych, jak i drobnych w krajach rozwijających się⁴⁶.

⁴⁴ J. Wilkin, *Aksjologia i prakseologia polityki wobec drobnych gospodarstw rolnych w Polsce i w Unii Europejskiej*, „Wies i Rolnictwo” 2013, nr 2(159), s. 49.

⁴⁵ J. Aber, T. Kelly, B. Mallory, *The sustainable learning community. One University's Journey to the Future*. University of New Hampshire Press, Durham, New Hampshire 2009.

⁴⁶ F. Proctor, V. Lucchesi, *Small-scale farming and youth in an area of rapid rural change*, IIED, London 2012.

Dobrym przykładem kraju gdzie dominuje rozdrobniona struktura agrarna jest Słowenia, gdzie średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego wynosi 6,3 ha. Jednak rolnictwo w tym kraju znajduje się na bardzo wysokim poziomie i bardzo dużo uwagi poświęca się ochronie środowiska i produkcji bezpiecznej żywności. Rolnicy bardzo dbają o swoje uprawy, ponieważ tereny rolnicze stanowią tylko 40% powierzchni kraju i pozyskują odnawialne źródła energii, które wykorzystują na potrzeby własnych gospodarstw a nadmiar sprzedają władzom samorządowym. W Słowenii występuje społeczny model rolnictwa opierający się na gospodarstwach rodzinnych. Szczególną uwagę zwraca się tutaj na stosowanie najnowszych technologii przy dużej dbałości o ochronę środowiska i wykorzystywaniu odnawialnych źródeł energii, a jest to możliwe dzięki wysokiemu poziomowi doradztwa, świadczonego w ramach izb rolniczych i stałej współpracy rolników i doradców z uczelniami wyższymi i instytutami naukowo-badawczymi⁴⁷. Gospodarstwa rolne w tradycyjnej polskiej wsi, zwłaszcza położone w południowej i południowo-wschodniej części kraju pozostały niezmiennie małe (dwu-, trzyhektarowe) i można stwierdzić, że nie ma perspektyw na istotne zmiany tego stanu w obecnym pokoleniu ich właścicieli⁴⁸. Dlatego tak ważna jest pomoc dla gospodarstw położonych w regionie rozdrobnionego rolnictwa (województwa Polski południowo-wschodniej) otoczenia instytucjonalnego dla propagowania wśród rolników działań prośrodowiskowych (rys. 4). Tematykę usług oferowanych przez instytucje zdominowała problematyka realizacji programów rolno-środowiskowych. Z badań własnych wynika, że blisko co drugi rolnik deklaruje stałą współpracę z ośrodkiem doradztwa rolniczego (rys. 5). Wynika to w dużej mierze z tego, że ODR zostały zobligowane do świadczenia doradztwa rolno-środowiskowego przepisami prawa w ramach realizacji WPR UE. Na kolejnych miejscach uplasowały się izby rolnicze, urząd gminy i ARiMR. Wśród innych instytucji rolnicy wymieniali Agencję Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, grupy producenckie, ośrodek wspierania przedsiębiorczości oraz nadleśnictwo. Również według B. Czyżewskiego i A. Matuszczak współpraca z organizacjami, takimi jak: ODR-y, ARiMR, ARR, izbami rolniczymi należy do podstawowych przesłanek instytucjonalizacji procesu gospodarowania w rolnictwie indywidualnym. Umożliwia dostęp do szeroko rozumianych informacji ekonomicznych, dotyczących technologii produkcji, prognoz koniunktury, organizacji procesów produkcji i dystrybucji, interpretacji norm prawnych oraz polityki rolnej, które bezpośrednio oddziałują na alokację zasobów⁴⁹.

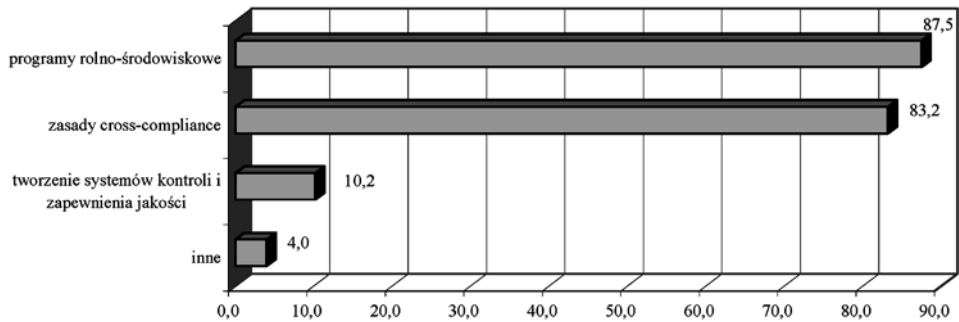
⁴⁷ Własne obserwacje i informacje uzyskane w ramach wyjazdu studyjnego do Słowenii i Włoch w kwietniu 2013 roku.

⁴⁸ W. Musiał, *Rozważania nad upadłością gospodarstw rodzinnych gospodarstw w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 1(142), s. 45, 59.

⁴⁹ B. Czyżewski, A. Matuszczak, *Alokacja zasobów w indywidualnych gospodarstwach rolnych w Polsce w świetle ich związków instytucjonalnych*, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 3(144), s. 31.

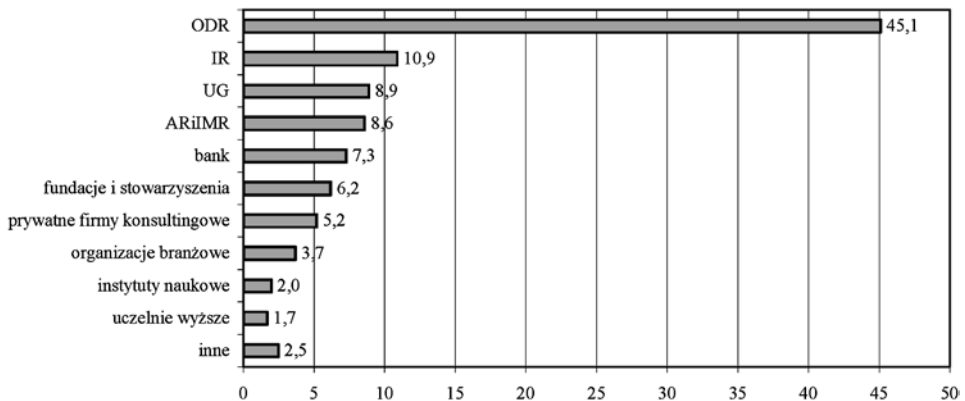

Rysunek 4. Pomoc w zakresie działań prośrodowiskowych jaką otrzymali rolnicy od otoczenia instytucjonalnego w latach 2004–2008 (w %)

Źródło: Badania własne.

Rysunek 5. Relacje rolników z toczeniem instytucjonalnym w ramach stałej współpracy (% odpowiedzi)

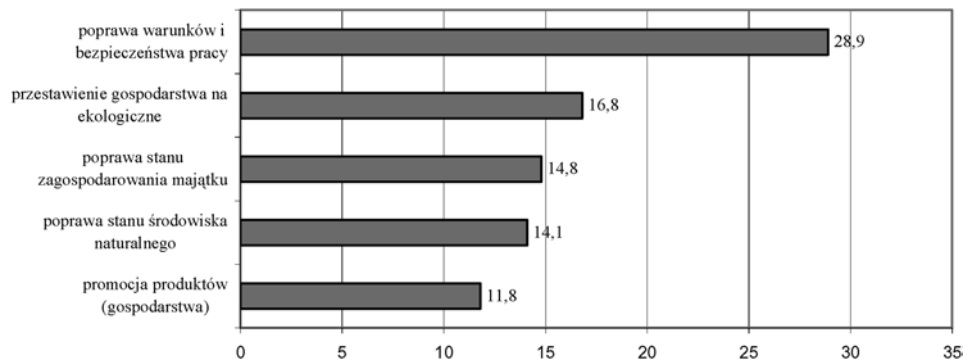
* Stała współpraca, czyli korzystanie przez rolnika z usług instytucji częściej niż raz na pół roku.

Źródło: Badania własne.

W przyszłości (2009–2013) co trzeci badany rolnik oczekuje wsparcia w zakresie ekologii i ochrony środowiska. Powinno to zwrócić uwagę instytucji, tym bardziej, że 30,9% badanych rolników do końca 2013 r. deklaruje chęć przestawienia produkcji rolniczej na ekologiczną, a blisko 20% integrowanie się z innymi rolnikami w grupy producenckie. Należy tutaj nadmienić, że w 2010 r. w Małopolsce i właśnie na Podkarpaciu było najwięcej gospodarstw ekologicznych z certyfikatem – odpowiednio 1 729 i 1 620, przy czym na Podkarpaciu na przestrzeni 7 lat (2003–2010) odnotowano najwyższy w skali kraju, bo ponad 12,5-krotny przyrost gospodarstw ekologicznych z certyfikatem. Sprzyjają temu niski stopień zanieczyszczenia środowiska naturalnego, niski poziom nawożenia NPK i stosowania pestycydów, tradycyjny sposób produkcji, z zastosowaniem płodozmianu.

Oprócz efektów ekonomicznych korzystania z pomocy otoczenia instytucjonalnego, związanych z pozyskaniem środków finansowych na działania prośrodowiskowe bardzo ważne są efekty pozaekonomiczne (rys. 6). Wśród nich rolnicy wskazywali głównie na poprawę warunków BHP i przestawienie produkcji rolnej na ekologiczną.

Rysunek 6. Efekty pozaekonomiczne uzyskane w wyniku korzystania z pomocy otoczenia instytucjonalnego (w %)

Źródło: Badania własne.

Wyliczony model opisujący w sposób liniowy wpływ zmiennej niezależnej będącej wskaźnikiem intensywności relacji rolnika z instytucjami okazał się istotny, co wskazuje na to, że wzrost intensywności relacji rolnika z instytucjami przekłada się na wzrost wskaźnika efektów pozaekonomicznych⁵⁰.

Gospodarstwa rolne funkcjonują na coraz bardziej konkurencyjnym rynku rolnym, wśród ciągle zmieniających się cen na produkty i środki do produkcji, niepewności zbytu i długich cyklach produkcyjnych. Ma to wpływ na konieczność sięgania przez rolników po zewnętrzne źródła finansowania działalności rolniczej, co nie jest takie łatwe przy niskiej efektywności ekonomicznej gospodarstw⁵¹. Dlatego tak ważna jest tutaj rola instytucji i oferowanie przez nie dobrej jakościowo oferty rolnikom potrzebującym wsparcia w zakresie realizacji działań prośrodowiskowych. Szczególnie, że jak wynika z opinii rolników cały czas występują braki i niedociągnięcia w odpowiednim otoczeniu prawno-regulacyjnym, czyli właściwym zdefiniowaniu praw własności wobec gruntów i ich ewidencji, właściwym zabezpieczeniu transakcji, obniżeniu kosztów pozyskania niezbędnej informacji, poprawie infrastruktury rolniczej i wiejskiej. Problemem dla rolników jest asymetria informacji, słaba przewidywalność działalności gospodarczej prowadzonej przez rolników wynikająca z ciągłych zmian w przepisach prawnych, zbyt krótki okres na składanie wniosków o dofinansowanie z funduszy UE i niejasne

⁵⁰ T. Miś, *Instytucje doradcze w rozwoju...*, dz. cyt., s. 350.

⁵¹ A. Grzelak, *Finansowanie zewnętrzne gospodarstw rolnych*, „Wies i Rolnictwo” 2005, nr 4 (129), s. 166.

oraz zmieniane w trakcie ubiegania się przepisy związane z dofinansowaniem, duże ryzyko działalności rolniczej (zmienne warunki atmosferyczne, ulewne deszcze, niskie temperatury, częste podtopienia gospodarstw i zalewanie upraw, gradobicia, wyładowania atmosferyczne, susze, choroby i szkodniki roślin oraz zwierząt, utrudniony dostęp do nowych rynków zbytu, fluktuacje cen produktów rolnych i środków produkcji. Dużym problemem jest także niezetelność firm ubezpieczeniowych, polegająca często na opóźnionym i zaniżonym szacowaniu szkód, a także kłopoty rolników związane z terminowym otrzymaniem należności za swoje sprzedane produkty. Stąd istotną kwestią jest wynegocjowanie jak najkorzystniejszych rozwiązań związanych z pozyskaniem dofinansowania działań prośrodowiskowych w latach 2014–2020.

4. ZMIANY I WYZWANIA STOJĄCE PRZED INSTYTUCJAMI I ROLNIKAMI W NOWYM OKRESIE PROGRAMOWANIA 2014–2020

Wzrastająca rola polityki rozwoju obszarów wiejskich powinna wspierać nie tylko proces przekształceń strukturalnych w rolnictwie, ale także nowe wyzwania dla rolnictwa europejskiego związane ze zmianami klimatycznymi, gospodarką wodną czy ochroną różnorodności biologicznej⁵². Procesy globalizacyjne dla krajów wysokorozwiniętych, w tym UE są coraz mniej korzystne, a stają się wręcz w kontekście kryteriów zrównoważonego rozwoju niebezpieczne, szczególnie dla sektora rolnego. W interesie członków UE leży jak największa wewnętrzna integracja i konsolidacja europejskiego modelu rolnictwa w celu ochrony przed „dyktandem żywnościowym” ze strony tzw. *emerging markets*. W wyniku kryzysu finansowego z lata 2007–2009 występuje globalna potrzeba do równoważenia wzrostu i opierania się w coraz większym stopniu na własnych zasobach⁵³. Na działania prośrodowiskowe w latach 2014–2020 przyznano 25% limitu środków z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), w tym płatności ONW, rolnośrodowiskowe, na rolnictwo ekologiczne, płatności Natura 2000, płatności do zalesień oraz inwestycje o pozytywnych efektach środowiskowych. W ramach WPR na lata 2014–2020 z budżetu UE dla Polski przeznaczono 32 mld euro (133,4 mld zł). Więcej środków finansowych w ramach WPR UE przyznano dla Francji, Niemiec, Hiszpanii i Włoch. Według przyjętych propozycji mogą nastąpić przeniesienia środków z II do I filara WPR i mogą one być uzupełnianie z budżetu krajowego, a część zadań w zakresie infrastruktury technicznej czy szerokopasmowego Internetu, wsparcia przedsiębiorczości i tworzenia miejsc pracy na obszarach wiejskich będzie sfinansowana w ramach polityki spójności (z programów

⁵² A. Kowalski, *Dlaczego Polska nie powinna zgodzić się na renacjonalizację Wspólnej Polityki Rolnej*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 2010, nr 1/2(60), s. 16, 18.

⁵³ B. Czyżewski, *Renty ekonomiczne w gospodarce żywnościowej w Polsce*, PWE Warszawa, 2013, s. 353.

regionalnych realizowanych przez Urzędy Marszałkowskie). Wzrost środków I filara spowodowany jest końcem okresu dochodzenia do pełnych płatności (tzw. *phasingin*) i nieznacznym wzrostem wynikającym z zastosowanej metody konwergencji dopłat bezpośrednich w UE. Polska stawka dopłat bezpośrednich w latach 2014–2020 w przeliczeniu na hektar nie przekroczy 220 euro. Jednak dopłaty będziemy mogli zwiększyć korzystając z możliwości przesunięcia 25% środków z II do I filara, co daje możliwość osiągnięcia poziomu 245 euro/ha, czyli prawie 95% średniej unijnej, która będzie wynosiła 260 euro/ha. Niestety KE nie zgodziła się na propozycję Polski aby kraje, które mają dopłaty poniżej średniej unijnej mogły dopłacić z budżetu krajowego, czyli w Polsce w celu podwyższenia poziomu płatności bezpośrednich trzeba będzie przesunąć ok. 2,5 mld euro z II do I filara WPR. Największe straty Polska poniosła w II filarze WPR, ponieważ w porównaniu z obecną perspektywą finansową jest to w sumie ponad 3 mld euro⁵⁴. W 2013 r. nastąpiły zmiany w realizowaniu przez rolników programu rolno-środowiskowego. Jednym z nich jest fakt, że wstrzymano nabór w ramach pakietu 9 – strefy buforowe (9.1 i 9.2) zarówno pierwszorocznych, jak i kontynuujących (zobowiązanie w tym zakresie wygasa). Wygasa również możliwość podjęcia zobowiązania w wariantcie 6.1. Produkcja towarowa lokalnych odmian roślin uprawnych – uprawa prosa (dotyczy wniosków składanych po raz pierwszy). Ponadto wprowadzono nowy dokument składany w przypadku gdy rolnik nie zamierza ubiegać się w danym roku o przyznanie kolejnej płatności – informacja o realizowanym zobowiązaniu rolno-środowiskowym w ramach PROW 2007–2013. Brak złożenia przez rolnika wniosku o przyznanie kolejnej płatności i brak złożenia tej informacji skutkuje zwrotem całej płatności rolno-środowiskowej przyznanej do tej pory za realizację danego pakietu czy wariantu. Ponadto wprowadzono nowe zasady dokonywania zmian zobowiązania rolno-środowiskowego⁵⁵. Już sam fakt występowania tych zmian pokazuje ile ważnych informacji musi przyswoić sobie rolnik i w tym właśnie niezbędna jest pomoc ze strony instytucji aby w odpowiednio wczesnej fazie i jasnej formie te informacje o zmianach przekazać rolnikowi.

W PROW na lata 2014–2020 program rolno-środowiskowy przyjmie nazwę programu rolnośrodowiskowo-klimatycznego i nowością jest fakt, że rolnictwo ekologiczne nie będzie już pakietem programu rolno-środowiskowego jak w PROW 2007–2013, ale stanowić będzie odrębne działanie. W ramach programu rolnośrodowiskowo-klimatycznego w latach 2014–2020 będą realizowane następujące pakiety rolno-środowiskowe⁵⁶:

- Pakiet 1. Rolnictwo zrównoważone
- Pakiet 2. Cenne siedliska i zagrożone gatunki ptaków na obszarach Natura 2000
- Pakiet 3. Cenne siedliska poza obszarami Natura 2000

⁵⁴ *Biuletyn Informacyjny*, nr 4–5, Wyd. MRiRW, ARiMR Warszawa 2013, s. 2, 7.

⁵⁵ Więcej na www.arimr.gov.pl.

⁵⁶ Więcej na www.minrol.gov.pl w zakładce PROW 2014–2020.

- Pakiet 4. Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie
- Pakiet 5. Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie
- Pakiet 6. Ochrona gleb i wód
- Pakiet 7. Strefy buforowe i miedze śródpolne.

Uproszczenie zazielenienia płatności bezpośrednich na lata 20014–2020 obejmuje:

- podniesienie z do 15 ha powierzchni gruntów rolnych w gospodarstwach wyłączonych z wymogu wykazywania obszarów proekologicznych,
- zmniejszenie z 7 do 5% udziału obszarów proekologicznych w gospodarstwie, podniesienie z 3 do 10 ha powierzchnię gruntów rolnych w gospodarstwie, poniżej których są one wyłączone z wymogu dywersyfikacji upraw,
- gospodarstwa od 10 do 30 ha – zmniejszenie minimalnej liczby upraw w gospodarstwie z 3 do 2 w ramach dywersyfikacji.

Bardzo ważne jest aby w latach 2014–2020 WPR była silniej zintegrowana z polityką spójności, polityką regionalną i polityką ochrony środowiska oraz polityką innowacyjną. Integracja ta jest niezbędna ze względu na kurczenie się rolnictwa w strukturze gospodarki narodowej i w samej gospodarce wiejskiej. Nie powinno to prowadzić do ograniczania funkcji rolnictwa na obszarach wiejskich. Zarówno rolnictwo, jak i nierolnicza gospodarka wiejska w coraz szerszym zakresie wykorzystywała wiedzę i innowacje, kapitał ludzki i społeczny jako czynniki rozwoju gospodarczego i poprawy dobrobytu ludności⁵⁷. Zdaniem Barcza, Kaweckiej-Wyrzykowskiej oraz Michałowskiej-Gorywody⁵⁸ dla rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa ważne było i jest zwiększanie środków przeznaczanych na ochronę środowiska i nowe instrumenty polityki rozwoju wsi wspierające zmiany w strukturze produkcji i promujące dostosowanie strukturalne regionów słabiej rozwiniętych – poprawa jakości produktów, przetwórstwa i sprzedaży produktów rolnych, szkolenia zawodowe rolników.

Konstatując należy stwierdzić, że nowe podejście w polityce gospodarczej UE opiera się na budowaniu inteligentnej i zrównoważonej gospodarki. Problematyka zrównoważonego rozwoju odnosi się nie tylko do równoważenia gospodarki ze środowiskiem ale także zwraca uwagę na wiele innych problemów, związanych z dyskryminacją na rynkach pracy, jakością życia mieszkańców oraz problemem ubóstwa i wykluczenia społecznego, na co szczególną uwagę zwraca strategia Europa 2020.

---

⁵⁷ M. Adamowicz, *Ewolucja Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej i jej perspektywy na drugą dekadę XXI wieku*, [w:] D. Kopycińska (red.), *Polityka Unii Europejskiej*, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2008, s. 34.

⁵⁸ J. Barcz, E. Kawecka-Wyrzykowska, K. Michałowska-Gorywoda, *Integracja europejska*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007, s. 224–229.

5. PODSUMOWANIE

W przypadku funkcjonowania rolnictwa i konieczności ochrony środowiska przyrodniczego szczególną rolę odgrywa jakość działania otoczenia instytucjonalnego, w tym głównie efektywne instytucje finansowe, ubezpieczeniowe, doradcze. Instytucje szczebla regionalnego wnoszą ogromny wkład w zakresie podejmowania przez rolników i realizowania programów rolno-środowiskowych i innych działań związanych z ekologią i ochroną środowiska organizując szkolenia, doradztwo oraz targi i wyjazdy studyjne do innych krajów dokonując tym samym promocji regionów o nieskażonym środowisku, bezpiecznej i ekologicznej żywności, bioróżnorodności, inwestycji w nowe i zielone technologie. Na szczególne podkreślenie zasługuje współpraca z instytucjami w innych krajach UE, co sprzyja wymianie doświadczeń na rzecz sposobów lepszej realizacji zadań związanych z ochroną środowiska. W nowym okresie programowania 2014–2020 na wzór innych krajów UE (np. Słowenii) powinien być położony jeszcze większy nacisk na ułatwienie rolnikom zakupu i instalację urządzeń do energii odnawialnej, w tym też agroenergii. Podejmowanie i realizowanie przez badanych rolników różnorodnych przedsięwzięć środowiskowych świadczy o coraz większym rozpowszechnianiu i promocji działań nastawionych na ochronę przyrody wśród rolników i na nieocenione wręcz znaczenie edukacyjnego działania w tym zakresie świadczonego przez jednostki doradztwa rolniczego.

BIBLIOGRAFIA

- Aber J., Kelly T., Mallory B., *The sustainable learning community. One University's Journey to the Future*, University of New Hampshire Press, Durham, New Hampshire 2009.
- Adamowicz M., *Zjawiska i procesy globalne a rozwój wsi i rolnictwa w Polsce*, [w:] Wilkin J. (red.) *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, Wyd. Fundusz Współpracy, Warszawa 2005.
- Adamowicz M., *Ewolucja Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej i jej perspektywy na drugą dekadę XXI wieku* [w:] Kopycińska D. (red.), *Polityka Unii Europejskiej*, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2008.
- Barcz J., Kawecka-Wyrzykowska E., Michałowska-Gorywoda K., *Integracja europejska*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007.
- *Biuletyn Informacyjny*, nr 4–5, Wyd. MRiRW, ARiMR Warszawa 2013.
- Bołtromiuk A., Kłodziński M. (red.), *Natura 2000 jako czynnik zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich regionu Zielonych Płuc Polski*, Wyd. IRWiR PAN, Warszawa 2011.
- Chmielak A., *Instytucjonalne podstawy trwałości rozwoju gospodarczego*, Rozprawy Naukowe, Seria I nr 1, Wyd. WSiFZ w Białymstoku, Białystok 2002.
- Czudec A., Kata R., Miś T., Zajac D., *Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozrobionej strukturze gospodarstw*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.

- Czudec A., *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju wielofunkcyjnego rolnictwa*, Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Monografie i Opracowania, nr 6, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009.
- Czyżewski A., (red.), *Uniwersalia polityki rolnej w gospodarce rynkowej. Ujęcie makro- i mikroekonomiczne*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2007.
- Czyżewski A., Poczta-Wajda A., *Polityka rolna w warunkach globalizacji. Doświadczenia GATT/WTO*, PWE Warszawa 2011.
- Czyżewski B., Matuszczak A., *Alokacja zasobów w indywidualnych gospodarstwach rolnych w Polsce w świetle ich związków instytucjonalnych*, „Wieś i Rolnictwo 2009, nr 3(144).
- Czyżewski B., *Renty ekonomiczne w gospodarce żywnościowej w Polsce*, PWE Warszawa, 2013.
- Daly H., *Ecological economics and sustainable development, Selected Essays of Herman Daly*, Edward Elgar Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA 2007.
- „EU Rural Review, The Magazine from the European Network for Rural Development” 2010, no 3.
- Grzelak A., *Finansowanie zewnętrzne gospodarstw rolnych*, „Wieś i Rolnictwo” 2005, nr 4 (129).
- Hałasa J.M., Rumianowska I., *Spoleczna odpowiedzialność biznesu a środowiskowe aspekty funkcjonowania przedsiębiorstwa*, [w:] Teoria i praktyka zrównoważonego rozwoju, AE we Wrocławiu, Wrocław 2007.
- Kielczewski D., *Programowanie i wdrażanie zrównoważonego rozwoju*, [w:] Poskrobko B. (red.), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, Wyd. WSE w Białymstoku, Białystok 2011.
- Kłodziński M., *Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000 jako nowy czynnik rozwoju obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2011, t. 8, z. 4.
- Kociszewski K., *Programy rolno-środowiskowe w Polsce – stan obecny i perspektywy*, [w:] Sokołowska S. (red.), *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Problemy funkcjonowania i rozwoju rolnictwa*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2006.
- Kokoszka K., *Spoleczny wymiar zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2009, no. 3(13).
- Kokoszka K., *Wymiary społecznej odpowiedzialności rolnictwa w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*, *Handel Wewnętrzny*, tom II, *Trendy i wyzwania zrównoważonego rozwoju w XXI wieku*, Instytut Badań Rynku i Koniunktur, Warszawa 2012.
- Kowalski A., *Dlaczego Polska nie powinna zgodzić się na renacjonalizację Wspólnej Polityki Rolnej*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 2010, nr 1/2(60).
- *Krajowy Plan Strategiczny Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, MRiRW Warszawa 2007.
- Kronenberg J., Bergier T., *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*. Fundacja Sendzimira, Kraków 2010.
- Kutkowska B., *Przemiany funkcjonalne na obszarach wiejskich w kontekście zróżnicowanego rozwoju (przegląd teorii i piśmiennictwa)*, [w:] Rosner A. (red.), *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*, IRWiR PAN, Warszawa 2012.
- Lissowska M., *Instytucjonalne ramy polityki gospodarczej*, [w:] Steciewicz J. (red.), *Polityka gospodarcza. Teoria i realia*, Wyd. SGH w Warszawie, Warszawa 2008.

- Miś T., *Instytucje doradcze w rozwoju obszarów wiejskich w regionach rozdrobnionego rolnictwa w warunkach integracji europejskiej*, Prace Naukowe Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Monografie i Opracowania, nr 12, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011.
- Musiał W., *Rozważania nad upadłością gospodarstw rodzinnych gospodarstw w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo” 2009, nr 1(142).
- Niewęglowska G., *Zdolność rodzinnych gospodarstw rolnych do realizacji programu rolnośrodowiskowego*, Studia i Monografie, 130, IERiGŻ Warszawa 2006.
- *Ocena średniokresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013*, Wyd. Agrotec Polska Sp. Z o.o, MRiRW Warszawa 2010.
- Perepeczko B., *Postawy proekologiczne mieszkańców wsi i ich uwarunkowania*, „Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” 2012, nr 95.
- Proctor F., Lucchesi V., *Small-scale farming and youth in an area of rapid rural change*. IIED, London 2012.
- Roszkowska-Mądra B., *Kategorie ekonomii zrównoważonego rozwoju na poziomie gospodarstwa rolnego*, [w:] Poskrobko B. (red.), *Ekonomia zrównoważonego rozwoju w świetle kanonów nauki*, WSE w Białymstoku, Białystok 2011.
- Spychalski G., *Jakość instytucji wspierających wieś i rolnictwo w Polsce*, [w:] Duczkowska-Małysz K., Szymecka A. (red.), *Wokół trudnych problemów globalizacji rozwoju obszarów wiejskich, gospodarki żywnościowej i rolnictwa*, Wyd. SGH, Warszawa, 2009.
- Spychalski G., *Kapitał społeczny jako czynnik konkurencyjności obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2012 t. XIV, z. 3.
- Stiglitz J.E., *Challenges in The Analysis of The Role of Institutions in Economics Development*, Villa Bording Workshop Series, The Institutional Foundations of a Market Economy, 2000.
- Stimson R., Stough R.R., Salazar M., *Leadership and institutions in regional endogenous development*, New Horizons In Regional Science. Edward Elgar, Cheltenham, UK Northampton, MA, USA 2009.
- Wilkin J., *Współczesna kwestia agrarna*, PWN, Warszawa 1986.
- Wilkin J. (red.), *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, IRWIR PAN, Warszawa 2010.
- Wilkin J., *Polska wieś 2012 – główne tendencje, zjawiska i problemy. Synteza raportu*, [w:] Wilkin J., Nurzyńska I. (red.), *Polska wieś 2012. Raport o stanie wsi*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2012.
- Wilkin J., *Aksjologia i prakseologia polityki wobec drobnych gospodarstw rolnych w Polsce i w Unii Europejskiej*, „Wieś i Rolnictwo” 2013, nr 2(159).
- Zegar J.S., *Współczesne wyzwania rolnictwa*, PWN Warszawa 2012.
- Zegar J.S., *Gospodarstwa rodzinne wobec wyzwań wyżywienia i ochrony środowiska – ujęcie globalne*, „Wieś i Rolnictwo” 2012, nr 4 (157).

INFLUENCE OF INSTYTUTIONS ON TAKING AND REALIZING PRO-ENVIRONMENTAL ACTIONS IN RURAL AREA

Summary: Agricultural and environmental programme is ranked among the most important activities in favour of multifunctional and sustainable development of agricultural areas and it is obligatory in all EU member countries. This programme is the most important instrument of financial support within the EU Common Agriculture Policy (CAP), consisting in granting financial assistance to farmers who meet the basic environment protection standards and apply pro-ecological production methods. Hence, in the paper an attempt was taken to assess activities taken by institutions on regional level aimed at realization of agricultural and environmental programs and pro-environmental actions on rural areas. Empirical data come from survey research conducted among institutions which main task stemming from legal regulations is activation of local societies towards sustainable development of rural areas, as well as from interviews with farmers.

Key words: pro-environmental actions, agricultural and environmental programme, rural areas, institutions, farmers

*Dr Teresa Miś
Uniwersytet Rzeszowski
Katedra Polityki Gospodarczej
Ul. Ćwiklińskiej 2
35-601 Rzeszów
e-mail: tmis@univ.rzeszow.pl*

